

Гільгамеш [Гільгамеш; аккад. 𒂗 𒍪 𒀭 (Gilgameš), з шумер. 𒂗 𒍪 𒀭 (Bilgames) — ймовірно, предок-герой] — міфоепічний герой, головний персонаж месопотамського «Епосу про Гільгамеша»; відомий багатьом цивілізаціям Давньосхідного світу. За припущенням, був історичною особою — п'ятим царем Першої династії шумерського м. Урука (бл. 27–26 ст. до н. е.), пізніше героїзований і обожнений.

Гене́за образу і літературні джерела

Постать Гільгамеша відома з трьох типів джерел, де він фігурує як:

- 1) божественний правитель м. Урука (тепер не існує, округа Ес-Самава *мухафази* Мутанна, Ірак) — з шумерського списку царів (бл. 2100 до н. е., джерело *шумерською мовою*);
- 2) *божество* месопотамських вірувань — з гімнів і написів (як шумерською, так і *аккадською мовами*);
- 3) головний персонаж найдавнішого в світовій літературі героїчного *епосу* (шумерською, аккадською та ін. мовами давнього Близького Сходу).

В епосі

В епічних текстах Гільгамеш — син обожненого царя Урука Лугальбанди та богині-покровительки скотарів Нінсун. Згідно з деякими версіями, отримав від богів два божественних *атрибути*: мужність бога сонця Шамаша та відвагу бога грому й бурі Адада. Був на дві третини богом і на третину людиною, а отже — смертним.

Оповіді про легендарні подвиги Гільгамеша збереглися в п'яти шумерських поемах (бл. 23–21 ст. до н. е.): «Гільгамеш і Агга», «Гільгамеш і гора Безсмертного», «Гільгамеш і Небесний бик», «Гільгамеш, Енкіду і потойбіччя», «Смерть Гільгамеша» (усі назви умовні й упродовжені шумерологами). Кожна поема присвячена певному епізодові з життя Гільгамеша і має цілком завершений зміст.

Став героєм усього Давньосхідного світу — не тільки відважним сміливцем, але й фігурою трагічною, *символом* людського честолюбства, прагнення до слави і *безсмертя*. Провідними мотивами поем є тема *смерті*, а також відносини між правителем і його підданими. Гільгамеш — персонаж, одержимий смертю, намагається розгадати її таємницю, зрозуміти закони

підземного світу. Майбутня смерть лякає його і він прагне її уникнути. Проте навіть надлюдські подвиги не можуть запобігти неминучому.

Вже в давньовавилонську добу (бл. 1830 — 1530 до н. е.) окремі історії об'єднують в епічні оповіді. Найповніший переказ про життя і пригоди героя відомий як «Епос про Гільгамеша».

Гільгамеш як історична особа

Дотепер немає одностайної думки щодо історичності Гільгамеша, оскільки у списку шумерських царів (достовірність якого сумнівна) вказано надто тривалий час їхнього правління, щодо Гільгамеша — 126 років. Однак значна частина істориків, попри відсутність прямих доказів, схиляються до думки, що Гільгамеш був реальною особою, царем (пізніше обоженним) шумерського міста-держави Урука (важливий центр значної території Шумеру, з розвиненою *бюрократією* й ремеслами). Правив, імовірно, на початку ранньодинастичного періоду (бл. 2900 — 2350 до н. е.). Найвірогіднішим датуванням його життя вважають період між 2800 і 2500 до н. е.

Гільгамеша згадано також у низці архаїчних текстів м. *Ура*, зокрема в Туммальському написі шумерською мовою, де йому приписано реконструкцію храму бога повітря *Енліля* в м. *Нінпурі* (тепер м. Нуффар, Ірак). Його ймовірний життєпис пов'язують також із царем м. Кіша (тепер городище Телль аль-Угаймір, мухафаза Бабіль, Ірак) Енмебарагесі (бл. 2 ст. до н. е.) як можливим сучасником. Відома також печатка царя Кіша Месанепада (ймовірно 2563–2524 до н. е.) із зображенням Гільгамеша, яку датують 26 ст. до н. е.

Вавилонський епос подає ідеалізований образ Гільгамеша, що відкрив нові торговельні шляхи, побудував *храми*, а головне — гігантський для тих часів мур навколо м. Урука (ймовірно, йдеться про розкопаний мур довжиною 9,5 км, що оточує руїни міста). 800 оборонних веж і 5-метрова товщина стін робили споруду майже неприступною. Мур викладений з цегли, характерної для ранньодинастичного періоду.

Найдавніші відсилання до постаті Гільгамеша датують часами Третьої династії Ура (поч. 22 — 21 ст. до н. е.), коли царі м. Урука задля підвищення власного авторитету подають себе його братами чи друзями, нащадками, як-от царі Утухенгаль (бл. 2116 — 2109, чи 2111–2104 до н. е.), Ур-Намму (бл. 2112 — 2094 до н. е.) чи Шульгі (бл. 2094 — 046 до н. е.).

Гільгамеш як божество

Вже наприкінці ранньодинастичного періоду (ще до письмових свідчень про Гільгамеша як царя) його вшановували як *божество* у різних містах *Шумеру* [напр., за одним із найбільших давніх джерел — списком божеств із м. Шуруппака (тепер городище Телль-Фара, мухафаза Кадісія, Ірак); 26 ст. до н. е.]. У 21 ст. до н. е. цар Урука проголосив Гільгамеша покровителем міста.

Культ Гільгамеша формувався упродовж століть. Обожненого героя шумерського епосу особливо вшановували за часів Третьої династії Ура. Від 2 тис. до н. е., згідно з деякими фольклорними джерелами аккадською мовою (відповідно, асирійською й вавилонською), вважали також суддею у потойбічному світі й захисником від злих *духів*. Проте низка дослідників трактують останнє лише як молитовну риторику, позаяк в офіційному культурі Гільгамеш не відігравав помітної ролі (дійсними володарями підземного світу у месопотамській *міфології* були Ерешкігаль і Нергал).

Згадки про Гільгамеша з'являються у *молитвах*, текстах передбачень і заклинань вже з 2 тис. до н. е., поряд з Енкіду та Хумбабою. Молитви, зафіксовані на глиняних табличках, звернені до Гільгамеша також як до судді у царстві померлих.

Рецепція образу

У Давньому світі

Відомості про Гільгамеша трапляються у пізніших документах, створених за межами *Месопотамії*. Так, він згаданий в апокрифічній «Книзі Еноха» (3-1 ст. до н. е.) з-поміж допотопних *гігантів*, народжених від союзу *демонів* і смертних. Вважають, що постать Гільгамеша вплинула і на гомерівський епос (8 ст. до н. е.; див. *Іліада*, *Одіссея*). Давні греки, ймовірно, зазнали впливу месопотамської уснопоетичної традиції через широкі зв'язки з цивілізаціями Близького Сходу. Вбачають також паралелі між Гільгамешем і грецьким героєм *Гераклом*.

Арабська форма імені Гільгамеша Джільджаміш (араб. *ج لجامش*) згадувана як ім'я *демона* аж до кін. 15 ст. Припускають також вплив «Епосу про Гільгамеша» на текст казки про Булукію з «Тисячі та однієї ночі», де молодий цар прагне пригод заради безсмертя.

Відомий грекомовний твір римської доби «Про природу тварин» (грец. «Περὶ ζῴων ἰδιότητος») авторства Клавдія Еліана (175–235; тепер Італія), де йдеться про чудесну історію вавилонського царя Гільгамоса.

Сирійський богослов Теодор Бар Конаї (8–9 ст.) називав Гільгамеша серед 12 царів, що були сучасниками біблійних *патріархів* від Фалека до Авраама.

Образ Гільгамеша відбито і в месопотамській *глиптиці* 24–22 ст. до н.е. Статуї Гільгамеша й Енкіду прикрашали вхід у палац асирійського царя Саргона II (Шаррукіна, 8 ст. до н. е.). Героя зображено у вигляді м'язистого силаня з бородою, що бореться з биками й левами. Серед численних *артефактів* — циліндричних печаток і скульптурних *рельєфів* — ідентифікувати зображену фігуру як Гільгамеша можливо лише в разі відтворення сцени з епосу (боротьба з Хумбабою чи Небесним биком).

У сучасній культурі

Образ Гільгамеша вплинув на сучасну *літературу* завдяки перекладам шумерсько-аккадських текстів на основні європейські мови. Особливий внесок у дослідження постаті Гільгамеша шумерського періоду доклав шумеролог українського походження С. Н. Крамер.

На поч. 20 ст. Гільгамеша вважали *прототипом* деяких біблійних персонажів (зокрема Німрода) або ж утіленням сонячного героя. З. Фройд інтерпретував Гільгамеша як символ цивілізованої людини (на відміну від Енкіду — втілення грубої чуттєвості, *лібідо*). К. Юнг трактував сексуальний потяг *Ishgar* до Гільгамеша як *інцест* та ін.

Після *Другої світової війни* образ Гільгамеша, відомий до цього переважно вченим, зажив популярності в європейській культурі, став джерелом для створення *романів* у різних *жанрах* (зокрема, у Німеччині, Великій Британії, а згодом у США), переважно у квір-літературі (стосунки Гільгамеша й Енкіду трактували як гомоеротичні). Пізніше феміністична критика подавала образ Гільгамеша як символ переходу від початкового *матріархату* до патріархального суспільства.

Сучасні автори, особливо авангардного штибу, використовують образ та ім'я Гільгамеша для створення власних персонажів, переважно в жанрі *фентезі*. Послугуються ними також і сучасна *попкультура* (музика, театр, живопис, комікси, аніме, манга, відеоігри тощо). Гільгамеш є прототипом однойменного супергероя із кіновсесвіту «Марвел».

В *українській культурі* постаті Гільгамеша присвячено однойменний сонет М. Зерова (1924) та поема І. Дибко (1984), повість Ю. Логвина «Про діяння Гільгамеша» (1970). Переклади епосу про Гільгамеша українською здійснили М. Москаленко, С. Кіндзерявий-Пастухів.

Додатково

Шумерські оповіді про Гільгамеша:

*«*Гільгамеш і Агга*»: повстання Гільгамеша (який не наділений тут чарівними рисами) проти Агги, царя м. Кіша, васалом якого було м. Урук і його правитель, внаслідок чого герой домігся незалежності Урука та *гегемонії* над Нижньою Месопотамією;

*«*Гільгамеш і гора Безсмертного*» (ін. назви: «Гільгамеш і країна живих», «Гільгамеш і гора живих»): герой вбиває охоронця кедрового лісу — демонічну істоту Хуваву, що спричинює гнів бога Енліля (учені вважають текст одним із перших драконоборчих мотивів у світовій літературі);

*«*Гільгамеша і Небесний бик*»: Гільгамеш і Енкіду (тут — слуга або раб Гільгамеша) вбивають Небесного бика, насланого богинею *Інанною*, коханням якої Гільгамеш знехтував (фінал не зберігся);

*«*Гільгамеш, Енкіду і потойбіччя*» (ін. назва: «Інанна і дерево хулуппу»): герой зображений братом богині кохання Інанни, рятує її дерево хулуппу від орла з левиною головою і демона ліліт, за що богиня дарує йому магичні предмети, які він втрачає. Його слуга Енкіду спускається за ними у підземний світ, але через порушення тамтешніх законів приречений назавжди лишитися у мороці *потойбіччя* (інша версія: Гільгамеш за допомогою бога *Енкі* звільняє дух Енкіду з потойбіччя, а той розповідає про підземний світ). Деякі дослідники вбачають у тексті міфологему *світового дерева*; проводять аналогії з біблійним *деревом пізнання добра і зла*, тлумачать біблійного змія аналогом злого демона ліліт у жіночій подобі (у давньоєврейських *апокрифах* Ліліт — перша жінка Адама).

*«*Смерть Гільгамеша*» (збережена частково): поховання героя, Гільгамеш підносить дари володарці підземного світу Ерешкігаль. Попри заслуги героя, боги не можуть позбавити його смерті, адже присяглися після Великого *потопу* не дарувати людям безсмертя. Однак боги віділили Гільгамешу титул судді у підземному світі.

Цитата

«Ут-Напіштиме, давній предку мій,
Загублений в далекім океані...
Я Гільгамеш, прославлений на брані,
Я цар Урука, кат і лиходій.

Я друга мав. На щастя й супокій
Він повернув мої змагання п'яні,
І от умер мій добрий Еабані,
І клятих дум мене бентежить рій.

Порадь мене, мій предку староденний,
Як людський вік продовжити нужденний,
Як доступитись загадок буття.

А ветхий дід, мов особливу ласку,
Рипить йому, провадить вічну казку:
Рай та потоп, та дерево життя...

Зеров М. Гільгамеш // КАМЕНА. Поезії. Львів : Українське Видавництво, 1943. С. 21.

Джерела

*Англ. переклад — Electronic Text Corpus of Sumerian Literature // ETCSLsubcorpus (Faculty of Oriental Studies, University of Oxford). URL: <https://etcsl.orinst.ox.ac.uk>

* Укр. переклад — Про того, хто бачив усе... (Епос про Гільгамеша) / Пер. з аккад. І. Дьяконова, М. Москаленка // На ріках Вавілонських: З найдавнішої літератури Шумеру, Вавилону, Палестини. Київ : Дніпро, 1991. С. 98–152.

*Гільгамеш / Пер. з аккад. С. Кіндзерявий-Пастухів // Вісник АН України. 1992. № 1.

Твори

Дибко І. Гільгамеш : поема. Кліфтон : Computoprint Corporation, 1984. 92 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/poeziya/11317-dibko-i-gilgamesh/>

Зеров М. Гільгамеш // КАМЕНА. Поезії. Львів : Українське Видавництво, 1943. 120 с.
URL: <https://diasporiana.org.ua/poeziya/zerov-m-kamena/>

Література

Kramer S. N. Sumerian Mythology. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1988. 184 p.

Гуцуляк О. Б. Гільгамеш як «архітектор буття»: Спроба прояснення сутності епічного образу // Зарубіжна література в навчальних закладах. 2001. № 6. С. 42–45.

George A. R. The Babylonian Gilgamesh Epic: Introduction, Critical Edition and Cuneiform Texts : in 2 vol. Oxford : Oxford University Press, 2003.

Groneberg V. Die Götter des Zweistromlandes. Kulte, Mythen, Epen. Stuttgart : Artemis & Winkler, 2004. 294 p.

Pettinato G. Mitologia assiro babilonese. Torino : Utet, 2005. 506 p.

Black J., Cunningham G., Robson E., Zóliomy E. The Literature of Ancient Sumer. Oxford : Oxford University Press, 2006. 440 p.

Damrosch D. The Buried Book: The Loss and Rediscovery of the Great Epic of Gilgamesh. New York : Henry Holt and Company, 2007. 315 p.

Powell B. B. Gilgamesh: Heroic Myth // Classical Myth. 7th ed. London : Pearson, 2012. P. 336–350.

Pettinato G. Mitologia sumerica. Torino : Utet, 2017. 540 p.

Автор ВУЕ

М. В. Луцюк